Horváth Jenő:
Monetarizmus olasz módra: a fasiszta változat

Ha a monetarizmus fogalmát egyszerűen értelmezzük, olyan formán, hogy a monetarizmus valamely ország pénzkínálatának ellenőrzésére alapozott gazdaságpolitika, amely abból a feltételezésből indul ki, hogy a forgalomban levő pénz mennyisége meghatározza a gazdaság aktivitását és különösen az inflációs rátát – vagyis, másképpen fogalmazva a monetarizmust a makrogazdaság irányításának, az állam pénzügyi politikájának egyik eszközeként fogjuk fel, olyan gazdaságpolitikaként, amikor az állam a forgalomban levő pénz mennyiségének és értékének meghatározásával, változtatásával igyekszik befolyásolni a gazdasági folyamatokat, akkor a 20. századi Olaszország történetében négy példát is találunk a monetarizmus alkalmazására.

Időrendben haladva (1) 1926 és 1929 között volt a fasiszta változat, az ún. líra-csata; (2) a második világháború után a Luigi Einaudi nevével fémjelzett liberális változat, amely magalapozta az 1950-es évek olasz gazdasági csodáját (3) 1983 és 1987 között Bettino Craxi szocialista változata, amely igaz, hogy stabilizálta a lírát, de Olaszország úgy eladósodott, hogy utána hamarosan négy életmentő beavatkozásra lett szükség; (4) és Carlo Azeglio Ciampi és a Lamberto Dini a szó modern értelmében vett monetarista operációja, amit most élnek át az olaszok. A „monetarizmus olasz módra” szóban forgó változatai közül az elsőt, a fasiszta változatot igyekszem röviden, jelzésszerűen felidézni.

Olaszország az első világháború végén

Közhelynek számit az a megállapítás, hogy a Nagy Háború, vagyis az első világháború véget vetett a 19. században kialakult világgazdasági rendszernek. Sok ország pénzrendszere a háború rendkívül súlyos terhei alatt a szó szoros értelmében összeroppant, még a győztes országok többségéé is és a nemzetközi pénzrendszer is megrendült.

A válság legszembetűnőbb jele az államok eladósodása és az infláció volt. Az amerikai kincstár háború végi kimutatása szerint a szövetségesek 9,5 milliárd dollárral tartoztak az Egyesült Államoknak, s ebből Olaszországra – az amerikaiak Nagy-Britannia és Franciaország utáni harmadik legnagyobb adósra – 1,6 milliárd jutott. Még nagyobb summával tartozott Olaszország Nagy-Britanniának: amerikai dollárban számolva 2,5 milliárddal. S Olaszország, a többi országhoz hasonlóan egyelőre nem hogy a hiteleket, még a kamatokat sem tudta fizetni.

Ami az inflációt illeti Olaszországban 1918-ra a nagykereskedelmi árak az 1914-es árakhoz képest négyszeresre növekedtek.

A világháborúval véget ért a korábbi, az ún. aranystandardra épülő nemzetközi pénzügyi rendszer, amelyben az egyes valuták bármikor aranyra (aranyérmékre) válthatók voltak. Addig ugyanis az aranyalapra helyezett nemzeti valuták mögött ott állt a központi bankokban az aranytartalék, amely biztosította a papírpénz beválthatóságát. A háború alatt gyorsan és szakadatlanul működő bankóprések alól frissen kikerült papírpénz mögött azonban már nem állt megfelelő mennyiségű arany – nem lehetett fenntartani a papírpénz aranyra válthatóságát. 1919-től kezdve az összes valuták közül szinte csak az amerikai dollár nem rendült meg. Bármilyen erős is volt azonban a dollár, az Egyesült Államok még nem tudta magához ragadni a világ pénzügyi központjának szerepét: egyfelől, mert a dollár még nem volt képes betölteni a nemzetközi pénzpiacon azt az értékmérő és szabályozó funkciót, amely addig az aranyé volt, másfelől, mert az amerikai bankok még nem tudták felvállalni a londoni City szerepét.

Az olasz kormányok pénzügyi gondjait számos ok és körülmény szaporította. Így az, hogy a háború alatt csaknem teljesen elmaradtak a turisták, s a háború után is néhány évig csak a leggazdagabbak gondolhattak az olaszországi utazásra. A turizmus elapadásával az olasz állam egyik leggazdagabb bevételi forrása száradt ki. Majdnem hasonló jövedelem-kiesést jelentett, hogy a háborús bizonytalanság miatt a több millió olasz emigráns a szokásosnál sokkal kevesebb pénz küldött haza. A kormányoknak nem sok választása maradt: miután az adókból, a hazai és a külföldi kölcsönökből nem tudták fedezni a hadi kiadásokat, a pénzrontás eszközéhez nyúltak.

A fedezetlen papírpénz-kibocsátás a háború után is folyatódott. Hiszen kellett a pénz az újjáépítésre, támogatást kellett adni az árváknak, az özvegyeknek, a hadirokkantaknak. Olaszországban nem lehetett megspórolni teljesen ezeket a kiadásokat, hiszen robbanásig növekedtek a szociális feszültségek, a politikai pártok meg a szakszervezetek pedig hangosak és harciasak voltak. Ebben a helyzetben a régi liberális eszmék, a liberális gazdasági és politikai programok alig értek valamit, teljesen hatástalanokká váltak. A liberális kormányzás és a liberális állam tehetetlennek bizonyult a szocialisták, a katolikusok és a fasiszták három irányból érkező nyomásával és támadásával szemben. Mint jól tudjuk, ebből a mindenki-mindenki elleni küzdelemből végül is a fasizmus került ki győztesen.

Gazdaságpolitika a Marcia su Roma után

1922 őszén, amikor Benito Mussolini a feketeingesei élén átvette a kormányzást Olaszországban, Európa győztes országokban nagyjából már kezdett véget érni a gazdasági depresszió. A nekilendülés hamarosan jó külső feltételeket teremtett az olasz gazdaság számára. Növekedni kezdett az export, a mezőgazdasági is, az ipari is; nőtt a gyárosok, a földbirtokosok és a többi vállalkozó beruházó kedve: összességükben a beruházások az 1922. évi 3,9 milliárd líráról 1925-re 5,0 milliárd lírára növekedtek. Mussolini már megragadta ugyan a hatalmat, a gazdasági, társadalmi és politikai gondok tengerén azonban még egyáltalán nem tudott úrrá lenni,

a fasizmus első éveiben tulajdonképpen csak arra volt ereje, hogy megkapaszkodjon a kormányrúdban.

A fasiszta kormány gazdaságpolitikájának irányítója az első három évben még a liberális Alberto De Stefani volt; a kormány gazdaságpolitikájára pedig a „zavaros", „ellentmondásos" jelzők illenek leginkább. De Stefani a maga és a kormány gazdaságpolitikáját „szabadverseny-elvűnek", liberálisnak definiálta. A liberálisokkal együtt a fasiszták is azt hajtogatták, hogy Olaszországban is meg kell szüntetni, el kell törölni a háború alatt kényszerből hozott intézkedéseket, torzulásokat, le kell építeni az állam túlságosan nagy gazdasági hatalmát és szerepét. (Különben is, Olaszországban – a nemzetállam késői megteremtéséből eredően – már a 19. század második felében is nagy volt az állam szerepe a gazdaságban, az első világháború alatt pedig – más országokhoz hasonló mértékben – tovább növekedett.) Az első Mussolini kormányok gazdasági miniszterei továbbá azt hangoztatták, hogy költségvetési egyensúlyra kell törekedni, növelni kell az állam bevételeit, csökkenteni a kiadásokat. A gazdaságpolitika szavakban és valójában is lényegében szabadverseny-elvű volt, mégis növekedett az állam gazdasági szerepe, hiszen – minden liberális jelszó ellenére – a kormány nem tehette meg, hogy ne dobjon mentőköteleket a háború befejezésével bajba került nagy hadiipari vállalatoknak (például az Ansaldónak) vagy a háború alatt az államnak hitelező nagybankoknak (például a Banco di Romának). Vagyis a szabadverseny-elvűség hirdetése közben tovább növekedett az állam gazdasági szerepe, tulajdonképpen akkor született meg a részvényekkel rendelkező és vállalkozó olasz állam.

A vámpolitika pedig eleve nem volt szabadverseny-elvű. Mussolini a hatalomra jutását támogató erők közül a Pó-vidék földbirtokosainak volt leginkább elkötelezve, akik a külföldi versenytársakkal szemben az olasz gabona és cukortermelés védelmét követelték. Mussolini a fasiszta „csaták" sorozatának nyitányaként már 1925-ben meghirdette, „búzacsatát". amely az olasz gabonatermelés megvédésére hozott védővám intézkedésekkel kezdődött. A fogyasztók persze berzenkedtek, hiszen a hazai búzából készült, mindennapi nemzeti ételnek számító spagettiért és más tésztákért meg a kenyérért többet kell fizetniük. Az elégedetlenkedést fokozta, hogy időközben (a fasizmus szerencsétlenségére) a világpiacon csökkent a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek ára.

A fasiszta kormányzat tehát számos politikai, gazdasági és szociális gonddal és nehézséggel küzdött az ún. alkotmányos fasizmus időszakában. 1924 második felében a Giacomo Matteotti meggyilkolása nyomán előállt politikai válság hullámai pedig majd hogy nem elsodorták a fasiszta kormányt. Növekedett a szociális feszültség például annak nyomán is, hogy 1924-től az Egyesült Államok megnehezítette az olaszok bevándorlását. A pénzügyi gondokat pedig a lírával szembeni spekuláció is fokozta. 1925-re ugyanis több európai országban elkezdődött a pénzügyi stabilizáció és az olasz líra kritikus helyzetbe került: 1925-ben az angol font és a líra átváltási aránya 1:155-re, a dollár–lírára arány pedig 1:30-ra növekedett.

Mussolini 1925 második felétől a diktatúra erősítésével és kiterjesztésével felülkerekedett a politikai válságon, 1926 őszén pedig kihirdették a rendkívüli törvényeket, betiltották a politikai pártokat és a szakszervezeteket: elkezdődött a totális diktatúra kiépítésének a korszaka.

A „líra-csata”, a „quota novanta”

Az olasz gazdaság súlyos gondjai és nehézségei azonban a rendszer politikai konszolidálásával nem oldódtak meg, ugyanakkor kétségtelen, hogy a politikai teljhatalom megkönnyítette az előbbiekkel való szembenézést. Azt gondolom, hogy elavultnak tekinthetjük azokat az interpretációkat, amelyek szerint 1926-ban azért történt fordulat a fasizmus gazdaságpolitikájában, mert a gyárosok és a bankárok követelték Mussolinitól, hogy törlessze már végre „a hatalomra juttatásához nyújtott kölcsönt”, hogy Giuseppe Volpi azért került De Stefani gazdasági miniszter helyére, mert Volpi „a nagytőke megbízható embere” volt. Nyilvánvaló, hogy a gazdaságpolitikai fordulatban, amelynek a „líra-csata” az egyik komponense volt, sokkal összetettebb folyamatokról volt szó: természetesen a fasizmus és a támogatói közötti kapcsolatokról is – amelyek nagyon bonyolultak voltak –, de elsősorban a gazdasági és pénzügyi gondokkal való szembenézésről, meg Mussolini személyes küzdelméről is, továbbá a fasiszta szakszervezet helyének és szerepének kereséséről is a rendszeren belül és sok más kérdésről.

Volpi abból indult ki, hogy az olasz pénzügyi helyzet rendkívül kritikus. Több egymással összekapcsolódó célkitűzés fogalmazott meg: a költségvetés egyensúlyának megteremtését, a feltételek megteremtését a külföldi kölcsönök visszafizetéséhez, az export és az import arányának javítását, deflációs pénzügyi politikát, hosszú távon a termelés fellendítésének biztosítását. A külföldi kölcsönök visszafizetésére törekvés felfogása szerint nem zárta ki, sőt igényelte, hogy átmenetileg a lírát további amerikai és angol kölcsönökkel stabilizálják. D eflációs politikával módosításokat kívánt elérni az olasz gazdaság struktúrájában is. Lényegében azt a felfogást vallotta, hogy az államnak jelentős szerepet kell vállalnia a gazdaságpolitika meghatározásában és alakításában.

Mussolini legalább annyira érezte a pénzügyi helyzet súlyosságát, mint a minisztere. „A líra lidércnyomás számomra” – írta a hajdani vetélytársnak, a költő barátnak, Gabriele D’Annunziónak, akivel bizalmas levelezésben állt. A duce talán még reálisabban látta a pénzügyi gondokat, mint sok munkatársa. „Józan paraszti esszével” (Mussolini szóhasználata) átlátta, hogy a csupán pénzügyi „trükkökkel” nem lehet megoldani a kérdést, hiszen a líra válsága nyilvánvalóan egy mélyebb, a gazdasági válság megnyilvánulása, s azt is tudta, hogy meg kell oldania, mielőtt annak a még veszélyesebb, vagyis a politikai következményei is jelentkeznek. A duce gondolkodásában az is szerepet játszott, hogy érezte, hogy nem térhet ki sokáig a programadás elől sem, el kell kezdenie a „fasiszta építkezést”.

Mussolini és az olasz fasizmus természetéhez tartozott azonban, hogy sohasem volt konkrét, világos, koherens programja. A program, a célok mindig változtak, menetközben alakultak ki. Mussolininak az 1926. augusztus 18-án Pesaróban mondott beszédében is elsősorban még a helyzet súlyosságának és megoldásra való elszántságnak a hangsúlyozása történt meg, a ducéra annyira jellemző vehemenciával: „Bejelentem, hogy a legnagyobb elszántsággal végig fogjuk harcolni a líra megvédésének csatáját. Itt ezen a téren bejelentem az egész művelt világnak, hogy utolsó csepp vérünkig, utolsó leheletünkig meg fogjuk védeni a lírát. Soha nem fogjuk engedni, hogy Itália csodálatos népét, amely négy éve hősként és szentként dolgozik, leteperje a líra csődjének gazdasági és erkölcsi szégyene. [...] A fasiszta rendszer a

vezérétől az utolsó közkatonájáig kész minden szükséges áldozatra. A mi líránkat – amely a nemzet szimbóluma, amely a mi gazdagságunk jelképe, amely a mi fáradságunk, a mi erőfeszítéseink, a mi áldozataink, a mi könnyeink, a mi vérünk szimbóluma – megvédjük és meg fogjuk védeni. [...] A fasiszta rendszer sorsa a líra sorsának alakulásától függ".

A „líra-csata" nyitányát jelentő beszéd után a fasiszta kormányzat hozzákezdett a líra-stabilizáció részleteinek a kidolgozásához. A stabil líra értékének megállapításánál a duce elsősorban a presztízs- és propaganda szempontokat fogalmazott meg: egyfelől azt hangsúlyozta, hogy lírának legalább olyan értékűnek kell lennie, mint amilyen 1922 őszén, a fasizmus hatalomra jutása idején volt. Ez azt jelentette, hogy a fontsterlinggel összevetve 90-93 körül kell meghatározni az átváltási arányt; másfelől arra törekedett, hogy a líra valamivel legyen erősebb a francia franknál. Gyorsan kialakult a mind a két szempontot érvényesítő, ugyanakkor a kerekszám alapján könnyen megjegyezhető „quota novanta": 90 líra legyen egyenlő 1 fonttal arányról szóló döntés.

A fasiszta propagandagépezet akkoriban már jól tudta a dolgát: Olaszország és a világ hamarosan a „quota novantá"-tól volt hangos. És az olasz bankok is tették a dolgukat. A londoni pénzpiacon a Mussolini pesarói beszéde utáni napokban erősödni kezdett a líra: 1926. szeptember elsején 1 fontért már csak 148 lírát lehetett vásárolni, szeptember végén 134-et, októberben 118-at, novemberben 115-öt, decemberben 109-et. 1927 elején csöppet elbizonytalanodott a líra erősödésének folyamata: januárban 1 font 111 lírát ért, februárban 112-öt. Márciustól megint erősödött a líra: az átváltási arány 1 a 107-hez volt, majd április 25-én minden rekordot döntött: 1 fontért csak 85 lírát lehetett venni. A következő hónapokban 1:90, a „quota novanta" körül stabilizálódott az átváltási arány. Végül az 1927. december 21-ei, 2325. sz. törvény intézményesítette a „quota novantá"-t. Ráadásul a törvény újra aranyalapra helyezte a lírát: 100 líra értékét 7,919 gramm aranyban rögzítette, ennek alapján 1 amerikai dollár 19 lírának, 1 angol font pedig 92,46 lírának felelt meg. A „líra-csata" hivatalosan ezzel véget is ért, a „quota novanta" célkitűzés megvalósult.

Sikeres műtét vagy valami más?

A drasztikus, merev és szerfelett gyors ütemű, lírastabilizálás nagymértékben növelte a fasiszta rendszer és a duce presztízsét. A kritikus kortársak és a későbbi elemzők, természetesen, rámutattak a stabilizáció negatív oldalaira és a hátrányos következményeire is. Ezek az értékelések egybehangzóan megállapítják, hogy Mussolini túlságosan magasan állapította meg a líra értékét; továbbá, hogy a devalvációval pénzszűkét teremtett, nehézséget okozott a kereskedelemben, valamint azt is, hogy ez a pénzügypolitika csökkentette a beruházások ütemét, fenntartotta, sőt növelte a munkanélküliséget és átmenetileg válságjelek is mutatkoztak a nyomában. Volpi és a duce többi pénzügyi tanácsadója nehezen értette, hogy Mussolini miért makacs ennyire, miközben hallották a bankárok és a gyárosok zúgolódását, látták a földbirtokosoknak majdnem-kétségbeesését a líra felértékelése miatt. (Persze, akkor még nem fogalmazódott meg a „fasiszta tízparancsolat" első pontja, amely szerint „a ducénak mindig igaza van".)

Az eredmények azonban végül is igazolták Mussolinit. S hozzá lehet tenni azt is, hogy a siker még a „líra-csatában” elért „győzelemnél” is több volt, hiszen tulajdonképpen az olasz valuta stabilizálását lehet olyan sikeres „sebészeti beavatkozásnak” is tekinteni, amelynek nyomán az olasz valuta túljutott az évek óta húzódó látens válságból eredő instabil állapoton. A történész azonban nem állhat meg a csak gazdasági és pénzügyi szempontok alapján való elemzésnél – nem elég ha csak egyetlen lapot olvasunk el azoknak az éveknek az olasz történelemkönyvéből. Mussolini ugyanis nem csupán monetarista eszközökkel vitte győzelemre a „líra-csatát”, hanem sok más eszközt is használt: A siker eléréséhez felhasználta a politika, az ideológia, a propaganda és a nyers erőszak fegyvertárait is, ezek együttes alkalmazásával született a győzelem.

A „quota novanta” elfogadása fejében a tőkések állami kompenzációkat kaptak: adócsökkentést, s ami ennél is fontosabb volt: a bérek tíz, majd újabb tíz, két év alatt összesen 20 százalékkal való leszállítását, amit részben kormány rendelt el, részben a fasiszta szakszervezetek ajánlottak fel, „önként”, „öntudatból”, a munkások nevében. A földbirtokosok is megkapták az állami kompenzációkat, szintén adócsökkentéseket és a bérek tíz-, majd megint tíz százalékkal való letörését. Ráadásul rögzítették a földbérleti díjakat. Talán ennek alapján is elég nyilvánvaló, nyugodtan állítható: a „lira-csata” terheit elsősorban a munkavállalókra hárították át. Mussolini maga is elismerte, hogy a győzelem nagyon sokba került a dolgozó rétegeknek: „Szükséges, hogy az olaszok tudatában legyenek, és megtudja az egész világ – szónokolt –, hogy az olasz munkások és parasztok elfogadták bérük csökkentését, amit dicsőséges módon mintegy milliárdra tehetünk; így a maguk részéről fényesen hozzájárultak ahhoz, amit a líra-csata megkövetelt.”

Mussolini nem lett volna igazi populista vezető, ha nem ígért volna valamit cserébe az áldozatokért. A kompenzáció az 1927. április 30-án közzétett *Carta del Lavoro*, a munka-alkotmány volt, amelynek sok kortárs csodálója akadt. A *Carta del Lavoro* az „osztály-együttműködés” elve alapján állt; lényegében „elv-gyűjtemény” volt, amely: leszögezte a munkakötelezettséget, a fasiszta szakszervezeteken keresztül megvalósuló érdekvédelmet, az érdekek egyeztetésének szükségességét, a kollektív szerződések formájában való érdekérvényesítést, s a panaszos ügyek döntnökéül a munkaügyi bíróságot jelölte meg. Ezek – mint ismeretes – a korabeli liberális államokban is általában elfogadott elvek voltak. A *Carta del Lavoró*ból hiányzott azonban számos olyan munkavállalói jog, amelyek a liberális államok gyakorlatában érvényesültek (a szakszervezetek autonómiája, pluralizmusa, a sztrájkjog, stb.). Ezt az összehasonlítást azonban a kortársak közül legfeljebb néhány emigráns antifasiszta entellektüel és régi szakszervezeti vezető tette meg, az ő „firkálmányaik” azonban csöppet sem zavarták Mussolinit abban, hogy nagy „szociális törvényhozóként” ünnepeltesse magát. A duce akkoriban azonban tulajdonképpen még nem is volt teljesen cinikus. A volt szocialista és szindikalista Mussolini kijelentette, hogy a fasizmus egyelőre átmeneti szakaszban van még csak: a „szindikalista állam” szakaszában; a szociális gondok igazi megoldása majd később válik lehetségessé, majd a „korporatív állam” fokán, amikor majd „sikerül kiküszöbölni” a „haszonlesőket”, a „rágalmazókat”, és sikerül feljavítani a „tömegek minőségét”.

Végső soron azt lehet mondani, hogy Mussolini a „líra-csatával” megerősítette a maga és a rendszer autonómiáját, egyfelől a fasiszta szakszervezeti mozgalommal szemben, másfelől a „támogatóival”, a bankárokkal, az erős ipari érdekeltségekkel meg a

földbirtokosokkal szemben is. A duce 1928-ban újabb lépéseket tett önállóságának növelésére: módosította a választási törvényt, maga döntötte el, hogy hány jelöltet állíthatnak a beígért korporatív állam „törvényhozó szerveibe" munkavállalók és a munkaadók. 1928. november 21-én pedig elrendelte az egységes fasiszta szakszervezeti szövetség széttagolását, s helyette hét „nemzeti" szakszervezeti központ kialakítását. Ezzel végkép helyreállította a bizalmat, „a gazdaság kapitányai" (a nagytőke) és önmaga között. Akkor már tulajdonképpen nem volt szüksége a fasiszta szakszervezetekre sem, hiszen a fasiszta szindikalizmus félelmet keltett a tőkésekben, zavarta a kormányzatnak a tőkével való kapcsolatait, mert a konszolidálatlanság látszatát keltette a tőkések szemében. Az egymilliónál is nagyobb tagságú tömegszervezet Mussolini számára is veszélyt hordozott magában, hiszen könnyen előállhatott volna olyan helyzet, hogy vele szemben is megfogalmaz követeléseket, számon kérhet, szemrehányásokat tehet, ráadásul egy ilyen nagy szervezet a kormányzat nehezen tud ellenőrizni. Mussolini különben is a tömegekkel szemben mindig az elitet kedvelte, a közkatonákkal szemben a kapitányokat.

Érdemes emlékeztetni arra is, hogy Mussolini szemei előtt a pénzügyi és a gazdaságpolitika alakításakor nem a jóléti, a fogyasztói társadalom ideája lebegett. A jólét nem tartozott hozzá nemzet-átalakító és megváltó utópiájához. Hangsúlyozta ugyan, hogy a jövedelmekből biztosítani kell a munkának járó diszkrét részt, a munka hozzájárulása elvnek az érvényesítését, de a nép „felemelését" sohasem kötötte össze a jóléttel. Ellenkezőleg, tiltakozott a jólét ellen: a fogyasztói társadalom modelljével a fegyelmezett, engedelmeskedő, áldozatvállaló társadalom képét állította szembe.

Menekülés előre, újabb csatákba

A „líra-csata", a fasiszta nagy kampányok, a „csaták" sorában az elsők közé tartozott, s mint ilyen, tulajdonképpen még sok vonatkozásban a klasszikus liberális pénzügyi elvek alkalmazását, azoknak a fasiszta, dirigista módszerekkel való kombinálását mutatta. A „líra-csatát" azonban nem lehetett győzelemre vinni önmagában, támogatására újabb „csatákat" kellett kezdeményezni és kibontakoztatni. A fasizmus a „líra-csata" támogatására indított következő „csatáknál" (a talajjavítási, a „bonifikálási csata", a „falusiasítási", „falusi telepítési" – fasiszta terminussal „ruralizálási" programjánál és a többi, a munkanélküliség levezetését célzó „csatákban") is igénybe vette és felhasználta még a liberális állam régi eszközeit is. Ezek a „csaták" részben a régi közmunkákhoz hasonló programok voltak. A fasiszta és a liberális állami gazdasági kampányai között azonban lényeges eltérések voltak. Egyfelől a nagy közmunkák a liberális korszakban sokkal kevesebb propaganda és öntömjénezés kíséretében zajlottak, már csak azért is, mert az akkori liberális elvekkel szemben állt az államnak a gazdaságba való beavatkozása, másfelől a liberális állam nem fűzött ideológiát az eljárásaihoz. Továbbá az olasz liberális állam közmunkaszervező és egyéb hasonló tevékenysége olyan időszakban jelentkezett, amikor dinamikusan fejlődött a gazdaság, a magán és állami tevékenység kölcsönösen kiegészítette és élénkítette egymást. A fasizmus esetében mindez sokkal bonyolultabb, például a magántőkének a közmunkákban való részvétele inkább áldozatvállalásként jelentkezett. A fasiszta

„csatákkal” az állam továbbá bár átmeneti munkaalkalmakat teremtett, összességükben mégis inkább elvonást jelentettek a gazdasági erőforrásokból.

Néhány megjegyzés a „nagy válságról”

Befejezésül néhány megjegyzést tennék a fasiszta monetarizmus, a fasizmus és a világgazdasági válság problémáinak összefüggéseivel kapcsolatosan.

(1) 1930-ban már Olaszországban is megjelentek a világgazdasági válság hatásának jelei, a gazdasági helyzet 1931-ben súlyosabbá vált, az összeroppanás veszélye azonban nem fenyegetett. A válság Olaszországban sohasem öltött olyan drámai méreteket, mint Németországban vagy akár az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában.

(2) Mussolini 1931 nyaráig alig tett valamit a válság hatásainak ellensúlyozására. Mindössze tűzoltó munkát végzett, egy-két szórványos esetben. Ugyanakkor latolgatta a masszív állami beavatkozás és a racionalizálás szükségességét.

(3) A fasiszta állam 1931 nyarától-őszétől kezdett a csődbejutott vállalatok hóna alá nyúlni, főként részvényeik egy részének felvásárlásával nyújtott segítséget nekik: akkor születtek meg az első nagy állami részesedésű vállalatok, bankok, holdingok.

(4) Mussolini koncepciója akkoriban: állami beavatkozás igen, rendszeres állami gazdaságpolitika nem.

Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága és a Friedrich Ebert Alapítvány budapesti irodája által rendezett, *A monetarizmus: múlt és jelen. Deviancia vagy normalitás* című konferencia (1996. május 1. – június 2.) egyik előadásaként.